Den store nordiske krig - en historisk rundtur rundt Rundelen av Olav Vannebo

Minnesmerket fra kampene i mars 1716 nærmest

Høsten 2017 forsøkte vi i Gamleskolens Venner en uvanlig quiz-kveld, med et historisk kåseri (eller kanskje flåseri), spunnet ganske vidt rundt noen spennende dager i slutten av mars 1716 på og i

nærheten av Harestua, med innlagt quiz. Dette er en bearbeidet og lengre versjon, for når du først kommer i spinn er det vanskelig å stoppe.

Vi snakker litt, egentlig ganske mye, om historien fram mot trefningen 27. mars 1716, hvor Gregers Granavolden og 60 bønder av Hadeland kjempet mot oberst Axel Løwen og 600 svenske dragoner, som det står på støtta ved Rundelen, og litt om hva som skjedde senere.
Vi tar også en rask repetisjon av nordisk historie, som et bakteppe for den store nordiske krig.
(Svarene på spørsmålene i quizen er lagt et annet sted.)

Den store nordiske krig fra Hakadal til Rundelen og videre til Norderhov.
Vi skal til noen trefninger på Hadeland og Ringerike i den store nordiske krig i 1716. Krigen varte fra 1700 til 1721 med Sverige mot «røkla» (Danmark/Norge, Russland, Polen mfl). Det var ikke første gang Danmark, Norge og Sverige var i tottene på hverandre. De siste 7-800 årene har det vært mer enn tretti kriger/væpnende konflikter mellom disse landene.
Hvis vi ser stort på dette, har Norge likevel vært skjermet av sine skandinaviske naboland og lite berørt av konfliktene. Norske styrker har først og fremst hatt defensive oppgaver.

Man kan spørre seg hva som får i utgangspunktet fredelige nabofolk til å barke sammen. For når vi ser tilbake på dette i dag, så kan en jo lure på hva de holdt på med. Det er mye som har et ganske absurd skjær over seg. Et enkelt svar kan være at det bare var noen konger, forblindet av troen på egen fortreffelighet, som hadde mistet både bremser og gangsyn og derfor for ettertiden kanskje framstår som noen tosker. Det er nok ikke så enkelt, men jeg mener kongene må ta hovedansvaret.
Danskene var helt fram til slutten av vikingtida storebroren i Skandinavia. Norge var storkar en stakket stund, men sank raskt ned til å bli minstemann, og bare fulgte med på lasset. Fra ut på 1500-tallet kom Sverige med stormskritt og ble etterhvert den ubestridte storebroren. Men også det tok slutt, og det var nettopp i Norge det skjedde. Trefningen på Rundelen var en av flere episoder som bidro til dette.

En rask marsj gjennom nordisk historie
Vi starter med innledningen til Norges storhetsperiode og birkebeinerne som vinteren 1206 fraktet den lille kongssønnen Håkon (IV) Håkonsson på ski fra Lillehammer over til Østerdalen og videre nordover til Nidaros. Det var ufred i landet og det var en risikosport å være kongsemne. Den lille gutten på to år var truet på livet, selv om det var tvil om han virkelig var en kongssønn.

1. *Hva het de to birkebeinerne som bar kongssønnen over fjellet i 1206?*
2. *Hvilket år ble det første Birkebeiner-rennet arrangert?*

Birkebeinerne gikk god for Håkon, og mora, Inga fra Varteig, sørget for bevis ved å bære jernbyrd (og det var jo et sirkus for seg).

3. *Hvilket skirenn er oppkalt etter mora til Håkon Håkonsson?*

Hovedmotstanderne (baglerne) ble temmet, men Håkon ble også utfordret fra egne rekker. Den argeste var svigerfaren Sture Jarl, men han måte bite i gresset. Da Håkon var vel etablert og alene om makta, framsto han etter hvert som den største rikssamleren i hele kongerekka. Harald Hårfarge og Olav den hellige var ikke i nærheten av samme stålkontroll. Norgesveldet, som det så smukt heter, var på Håkon Håkonssons tid på sitt aller største og omfattet både Island og Grønland, Vesterhavsøyene og Suderøyene.

4. *I hvilket verk har Henrik Ibsen skildret kampen mellom Håkon og Sture?*

Sønnen Magnus (Håkonsson) Lagabøte beholdt det meste, men så begynte det å rakne. Det var flere årsaker til det. De tyske hanseatene begynte å feste et grep om varehandelen, svartedauen som slo ned for fote, og den såkalte lille istid som begynte å bli merkbar.
De interne familiefeidene bidro mer direkte. Det ble inngått ekteskap, hvor utgangspunktet jo var å trygge riket, noe som medførte at noen konger også arvet naboriker. Med det oppsto interessemotsetninger som falt uheldig ut for Norge, til tross for at det norske kongehuset oftest var arvtaker.

5. *Hva er regnet som det viktigste Magnus Lagabøte utrettet?*

Fra midt på 1300-tallet var det ganske ugreit både i Norge, Danmark og Sverige. Da var det duket for Margrete; kanskje det største politiske geniet som har levd i Norden. Hun var datter av Waldemar Atterdag i Danmark, og ble ti år gammel gift med den norske Håkon VI Magnusson. 17 år gammel fødte hun en sønn som senere ble Olav IV Håkonsson.
Men hun mistet i løpet av ganske kort tid det meste av sin nærmeste familie. Først døde faren Waldemar (1375). Da klarte den 22 år gamle Margrete å smette inn sønnen Olav som tronarving i Danmark, med Margrete som formynder. Fem år senere (1380) døde ektemannen (Håkon). Da overtok sønnen Olav kronen i Norge, igjen med Margrete som formynder. Da var Norge altså i personalunion (dvs. felles regent) med Danmark. Det er fra dette året at man regner at «firehundreårsnatten» tok til. Sju år deretter (1387) døde sønnen Olav, 17 år gammel. Da ble Margrete valgt til regjerende dronning, «fullmektig frue og rette husbond» som det het, både i Norge og Danmark.

6. *Hvilken norsk forfatter lanserte uttrykket «firehundreårsnatten» og i hvilket verk?*
7. *Hvilken forbindelse er det mellom Margretes ektefelle og hennes sønn på den ene siden og norske konger i moderne tid på den andre?*

Margrete siktet seg nå inn mot en nordisk personalunion, hvor også Sverige var med. Her var det masse forviklinger, nesten som en såpeopera, som vi ikke skal vikle oss inn i. Vi bare konstaterer at Margrete klarte å få svenskene til å avsette sin monark (Albrecht av Mecklenburg) og velge henne til dronning. Fra 1389 var hun regjerende monark i hele Norden. For svenskenes del var det riktignok litt baklengs inn i fuglekassa. De hadde vel regnet med at denne ungjenta kunne de kvitte seg med når som helst senere. Men hun så lengre enn de fleste og brukte de neste årene på å konsolidere og legge til rette for en varig løsning med en felles nordisk monark som hun hadde utvalgt. Og den utvalgte var Margetes nevø Erik av Pommern. I 1397 stadfestes personalunionen med Erik som konge, i et eget møte og en traktat som forutsatte en forpliktelse for de tre landene Danmark, Sverige og Norge også i framtida. Realitetene var likevel at alliansen ikke kunne holde lenger enn landene selv ønsket. Danmark og Norge hadde et system med arvelig monarki, noe Sverige ikke hadde, men kongene var uansett avhengig av støtte fra adel, kirke og andre med innflytelse.

8. *Hva kalles den nordiske unionen* fra 1397?

Det meste tyder på at Margrete beholdt den reelle styringen helt til sin død i 1412. Erik av Pommern, som opprinnelig het Bogislav Vratislavson, var en staut kar og kan neppe sies å ha vært en udyktig konge. Han kjempet for det han mente var til beste for de land han styrte og innførte Øresundtollen i 1429. Han var imidlertid ikke populær, særlig ikke i Sverige hvor han ble satt midlertidig til side flere ganger til fordel for riksforstander Karl Knutson Bonde. Han klorte seg likevel fast ganske lenge, før han endelig ble avsatt, først i Sverige i 1439, så i Danmark i 1440 og endelig i Norge i 1442. Fra 1436 livnærte han seg som kaper (sjørøver) på Gotland fram til 1449. Da ble han fordrevet derfra og flyttet til Pommern hvor han døde ti år senere.
Unionen var likevel ikke død. Den hanglet videre, med danskene i førersetet. Norge hadde ikke krefter

til å gjøre noe fra eller til. I Sverige derimot var det nok i første rekke intern uenighet som gjorde at de ikke brøt ut.

Vi hopper fram til 1520. I Sverige hadde motstanden mot unionen vokst, i første rekke i flokken rundt Sten Sture (både den eldre og den yngre, som for øvrig ikke var nært beslektet). I Danmark hadde Christian II (for ikke å si Christian den f…) bestemt seg for både å stramme grepet om unionen og redusere adelens innflytelse. Han var en skikkeligdjevel. Han inviterte til et forsoningsmøte hvor han forlangte fem gisler fra Stureflokken som sikkerhet for egen trygghet, men droppet møtet og beholdt gislene. Senere angrep han Sverige. I dette angrepet ble Sten Sture d.y. dødelig såret. Christian inntok Stockholm og lovet amnesti til sine motstandere. Ikke desto mindre stengte han de viktigste i opposisjonen inne og slaktet regelrett ned rundt nitti av dem i det som siden ble kalt «Blodbadet i Stockholm i 1520».

En som ikke ble slaktet ned, var Gustav Eriksson Vasa. Faren hans (riksrådet Erik Johansson) var imidlertid blant dem som mistet livet i blodbadet. Gustav selv hadde vært ett av gislene i forbindelse med det første møtet som ikke ble noe av. Han hadde greidd å rømme fra Christians fangenskap, forkledd som en oksedriver, og holdt seg skjult da han fikk høre om blodbadet. Gustav Eriksson svor hevn og bega seg nordover mot Mora i Dalarne, hvor han hadde håp om å samle en motstandshær. Men han fikk ikke napp, og Gustav tuslet videre i retning Norge. Like etter fikk dalmassene bekreftet blodbadet i sin fulle grusomhet, og tenkte at her måtte det handles. De sendte «två av ortens bästa skidåkare» etter Gustav Eriksson og tok han igjen i Sälen, og så gikk de tre på ski tilbake til Mora. Det er denne skituren som minnes i Vasaloppet.

9. *Hva står det i portalen ved målgangen i Vasaloppet?*

Til krigerne fra Dalarna, som nå sluttet seg til Gustav Eriksson, kom det flere og flere til. I løpet av kort tid hadde de kjeppjaget Christian II ut av Sverige. Danskene var også blitt lei av Christian, så de jaget han videre, og Christian II søkte tilflukt i Nederland.
Men Christian forsøkte seg med ytterligere et stunt. Han hadde i yngre år vært visekonge i Norge (under faren, Hans). Han ankom Norge høsten 1531 med restene av 25 skip etter en storm og nær 7000 mann (utrustet av keiser Karl V). Han fant støtte i erkebiskop og leder i det norske riksrådet Olav Engelbrektsson, som kjempet for å berge restene av et noenlunde selvstendig Norge. Det gikk som kjent ikke bra og Norge ble dansk lydrike fra 1536. Christian II ble invitert til forhandlinger i Danmark av onkelen Frederik I med lovnad om fritt leide. Christian fikk imidlertid smake sin egen medisin og ble buret inne og holdt i forvaring til sin død. Det er vel mest sannsynlig at Norges skjebne uansett allerede var beseglet, men Christians krampetrekning gjorde neppe saken bedre for Norges del.

10*. Hva het adelsslekten som regjerte i Danmark fra 1448 til 1863 (tidvis også Norge og Sverige) hvor alle kongene het enten Christian eller Frederik med unntak av èn, som het Hans?*

Tilbake til Gustav Eriksson. Han konsoliderte sin stilling og lot seg velge til konge av Sverige sommeren 1523, som Gustav I Vasa. Dette ble den endelige slutten for den nordiske unionen, og samtidig startskuddet for utviklingen av Sverige til en europeisk stormakt.

11. *Hva heter regalskipet til Gustav, som bare rakk en liten prøvetur utenfor Stockholm havn før det sank i 1528?*
12. *Hvor befinner skipet seg nå?*

Det er særlig Gustav II Adolf (sønnesønn av Gustav I Vasa) som gjorde vei i vellinga. Gustav II Adolf, også kalt den store og «Nordens løve», ble svensk konge i 1611 som 16-åring. Sveriges stormaktstid regnes nettopp fra Gustav II Adolf besteg den svenske tronen. Han var gløgg, kunne drøssevis av språk

og mye annet, og en djevel til å krige, men hemningsløs. Han levde i krigen hele sitt kongelige liv, og var knapt innom Sverige fra han ble kronet til han falt på slagmarken langt nede i Tyskland som 37-åring. Han hadde arvet tre kriger (mot Danmark, Russland og Polen) fra faren Karl IX, som hadde planer om å gjøre Sverige til en ledende Østersjømakt i tillegg til et «ishavsvelde» med tilgang til Nordishavet gjennom Finnmark.

Dette med Østersjømakt ble sentralt også for Gustav II Adolf, han så for seg Østersjøen som et svensk innlandshav, med fri passasje mot vest. Det synes å være gjennomgående at mange av stridighetene i Norden står om å være verst i Østersjøen og ut mot Kattegat.

Gustav hadde knapt nok fått kronen på hodet før hans første krig mot Danmark og Christian IV var i gang. I første omgang kom «Kvarten» best ut, men det skulle snu seg ganske snart.

Christian Kvart var jo i utgangspunktet en flott fyr, som nordmenn flest har litt godhug for. Han likte Norge og tok som meget ung mann en lengre reise (inkognito) i Norge. Reisen ble avsluttet i Bergen med et fyllekalas av dimensjoner. Han og kompisene reiv nesten ned et hus. Christian IV var initiativrik og impulsiv og la seg borti alt mulig. Det ble nok også etterhvert mye børst og mat og ikke minst damer. Men han fikk jo til en del. Han anla sju byer, fikk satt opp mange fine bygninger, og fikk i alt 24 barn. Han innledet også Danmarks tid som kolonimakt, uten at han fortjener skryt for det. Han gjorde Magnus Lagabøtes landslov tilgjengelig igjen ved å oversette den til dansk, som Christian IVs norske landslov av 1608. (Dette arbeidet ble fulgt opp med Christian Vs norske landslov av 1687, som bygget på dansk lov men som også beholdt mye fra Christian IVs lov, samtidig som den var mer moderne og satt inn i et rettssystem). Han etablerte en egen norsk hær gjennom «hærordinansen» i 1628.
Hans store feil var nok ambisjonene om å gjøre Danmark til en ledende stormakt i Europa.

13. *Hvem hadde hyrt inn «Skottetoget» (300 skotske leiesoldater) som ble meiet ned i Gudbrandsdalen i 1612 da «Pillarguri» (kanskje opprinnelig «Prillarguri») sies å ha blåst i luren sin?*
14. *Under hvilket navn er Mikael Martin Hansen Haugen best kjent? (Denne «klarsynte» mannen som døde i 1967, fikk i 1915 bygget en hytte som han kalte «Sameti» på Thokampen, en drøy kilometer fra stedet der Pillarguri blåste i luren sin)*
15. *Hvilke to av disse byene anla Christian IV i Norge: Kristiansund, Kristiansand, Kongsberg, Kongsvinger?*
16. *Av alle sine 24 barn fikk Kvarten seks med dronningen. Likevel var bare fire født utenfor ekteskap. Hvordan kan det ha seg?*

Religionskriger
Før vi går videre tar vi et hopp tilbake til 1517, da Martin Luther slo opp 95 teser på ei kirkedør i Tyskland. Det var starten på en bred protest mot misbruk og grådighet innenfor den katolske kirke, og resulterte etter hvert i voldsomme kriger i store deler av Europa. Kanskje særlig det (hellige) tyskromerske riket led under dette, siden noen av delstatene forble katolske og noen ble lutherske. Men riksdagen i Augsburg i 1555 kom for dette rikets del til enighet om et prinsipp og et grunnlag for religionsfred.

17. *I hvilken by slo Martin Luther opp sine teser?*
18. *Martin het ikke opprinnelig Luther, men byttet ut en bokstav med th. Hva het han opprinnelig?*
19. *Prinsippet de ble enige om i Augsburg heter: «Cuius regio, eius religio». Hva betyr det?*

Den augsburgske løsning viste seg ikke å vare. I 1618 braket det løs igjen i det som senere er kalt Trettiårskrigen. Dette var jo i utgangspunktet en religionskrig, men utviklet seg til å bli en krig også

mellom trosfeller. En konsekvens var også en forskyvning av makt og rikdom fra kirken til kongen. I Norden forsvarte kongene i utgangspunktet katolisismen, men ble etter hvert mer pragmatiske og så egne fordeler i å støtte protestantene.
Christian IV kastet seg inn i Trettiårskrigen i 1625, men fikk stryk så det holdt. Han ble jaget hjem igjen og deretter ranet av sine egne leiesoldater.
Svenskene, med Gustav II Adolf i spissen, kom inn senere, i 1630. De dundret gjennom Tyskland og knuste det meste som kom i deres vei. Tanken var muligens å gå inn i Østerrike fra Bayern. I München ble de imidlertid overtalt til å snu, ved hjelp av seks hundre tusen tønner med øl, og nok også en del klingende mynt. Gustav II Adolf selv måtte som tidligere nevnt, late livet allerede etter to år i felten. Dette skjedde 6.11.1632 i Lützen (om lag midt i Tyskland). Svenskene fortsatt likevel å krige enda i seksten år, helt fram til fredsslutningen i Westfalen 1648. Denne fredsslutningen avsluttet ikke bare trettiårskrigen, men også langt på vei uskikken med leiehærer. Den betydde også slutten på Nederlands åttiårige lange avhengighet av Spania. Fredsslutningen sies å innlede en ny æra i Europa med «Det westfalske systemet», hvor hovedtanken, og ikke bare i Europa, fortsatt har gyldighet i dag.

20. *Hva er hovedideen i det westfalske systemet?*

Tilbake til Norden
Etter Gustav II Adolfs død ble datteren, Christina, regjerende dronning i Sverige. Hun var under verge av Axel Oxenstjerna i starten, siden hun bare var seks år da hun ble innsatt. Det var en meget spesiell dame, kunnskapsrik og språkmektig, og kunne dessuten ri og fekte som en mann. Forble ugift hele livet. Som hun sa; hun ville ikke utsettes av noen mann for det som bonden gjorde med sin åker. Vi kan også huske henne som regjerende dronning i Sverige da vi mistet Jemtland og Herjedalen. Dette var jo under trettiårskrigen, og Christian Kvart hadde klart å terge på seg den svenske marskalken Lennart Thorstensson. Dette ga støtet til det som kalles Hannibalfeiden i Danmark/Norge og Thorstensonkrigen i Sverige. Enden på den visa var at Christian mistet et øye i et sjøslag i tillegg til å miste Jemtland og Herjedalen inklusive de «glemte» norske bygdene Idre og Särna (pluss noe mer) i freden i Brömsebro i 1645.

Tilbake til Christina av Sverige. I 1654, etter å ha regjert i 22 år sjokkerte hun de fleste med å konvertere til katolisismen og overlate tronen til sin fetter, som da ble Karl X Gustav. (Moren hans var søster til Gustav II Adolf). Deretter tilbragte hun det det meste av sitt liv i utlandet, og oppførte seg fortsatt som dronning, og nesten som dronning av hele verden.

21. *Hvor ligger dronning Christina av Sverige gravlagt?*

Det var på Karl X Gustavs tid at Sverigeveldet var på sitt aller største. I det som er kalt Karl Gustav-krigene (to kriger mellom Sverige og Danmark-Norge i perioden 1657-1660), hvor Fredrik III av Danmark måtte avgi Trondhjems len (dvs. hele Trøndelag og det meste av Møre og Romsdal), Båhuslen, Skåne, Halland, Blekinge, samt Bornholm til Sverige. Trondhjem og Bornholm ble imidlertid tilbakelevert etter bare to år, mens resten ble permanent. Grensene mellom disse tre landene i 1660 gjelder fortsatt i dag.

Karl X Gustav, ble etterfølgt på tronen av sønnen, Karl XI. Han var en forsiktig general som var mest opptatt av å konsolidere og beholde de områdene som Sverige hadde vunnet.

Etter han igjen kom enda en Karl, nemlig den XII. Han ble konge av Sverige i 1697, bare 15 år gammel. Det er mange likhetspunkter mellom Karl XII og Gustav II Adolf (den store, onkel til Karl XII's bestefar). De var omlag like gamle da de kom til makten, levde i krigen det meste av sine liv. Karl XII forlot Stockholm som 18-åring for å krige, og var ikke innom Stockholm en eneste gang i resten av livet. Både Karl XII og Gustav II Adolf døde i krigen, hhv 36 og 37 år gamle. Begge var kunnskapsrike og

språkmektige, Karl var bla matematikkinteressert og kan med litt godvilje sies å ha vært på sporet av dagens digitale tallverden. Både Karl og Gustav Adolf var meget selvrådige. Begge ble nærmest genierklærte som hærførere og begge fikk tilnavnet Nordens Løve (selv om det ble opp som en løve og ned som en skinnfell). I ettertid er nok Karl XII oftere omtalt som «Hjältekungen» enn som Nordens løve.

Karl XII tenkte trolig i utgangpunktet at han skulle gjøre om lag som faren, unngå krig og konsolidere stillingen. Men det var mange (i første rekke Danmark, Russland, og Polen) som ønsket å redusere Sveriges makt, og de tenkte vel at de kunne tukte denne jyplingen.
I år 1700 kastet de seg over han og startet dermed den store nordiske krig (som var flere mer eller mindre sammenhengende kriger og slag). Men jyplingen visste å bite fra seg. I krigens første faser slo han både danskene og russerne ettertrykkelig, men sloss i fem år med polakkene (og sin egen fetter August den sterke), uten helt å få has på dem. Under disse årene hadde russerne etter hvert begynt å spise seg innpå han, og tatt tilbake noen av de svenske besittelsene innerst i Østersjøen. Karl XII kunne likevel trolig fått igjen det meste med en fredsslutning, men valgte i stedet å gå til krig mot Russland. Hen tenkte vel at det var bare å gjenta suksessen fra sist, og la i vei med en styrke på 39 000 soldater. Det skulle vise seg å bli fatalt. Russerne hadde lært leksa si og brukt tiden til å bygge seg opp militært, i tillegg ble de ledet av en strateg, som benyttet seg av en felle som blitt klassisk; den brente jords taktikk.

22. *Hvilken tsar var det Karl XII kjempet mot?*

Russerne trakk seg tilbake, og brente ned alt bak seg. Riktignok vant svenskene enkelte slag, og det var ikke før i Poltava i slutten av juni 1709 at russerne var klare for å ta svenskene. Dette er langt øst i Ukraina i nærheten av Svartehavet. Og nå var svenskene langt hjemmefra, trøtte og slitne og sultne, Og de gikk på en skikkelig smell. I tillegg var Karl blitt såret i foten. Drøssevis av svenske soldater var falt. Om lag halvparten av den opprinnelige svenske styrken var tatt til fange. Karl befant seg i en håpløs sitasjon.
Danmark, som hadde holdt seg i ro etter at de hadde fått stryk i starten av den store nordiske krig, benyttet nå anledningen til å erklære Sverige krig på ny (noen regner dette som starten på den store nordiske krigen).

Karl XII hadde noe tidligere hatt kontakt med Ahmed III, sultanen i det Osmanske riket, og han fikk kommet seg dit. Ahmed tenkte vel at Karl kunne brukes som en busemann i forhold til russerne, og Karl håpet at Ahmed skulle gå til krig mot russerne. Det ble også en mindre krig, men de kom til enighet, og det ble ikke slik Karl hadde håpet.
Sultanen aksepterte at Karl & co slo seg ned like utenfor Bender i dagens Moldova. Og der satt de da, i sin egen lille boble, i nærmere fire år. Og Karl styrte Sverige herfra på et slags vis ved hjelp av kurerer.
Sultanen ble etter hvert lei av Karl og måtte få han hjem på en måte, helst uten å fornærme han og uten stor overlast.
Så han sendte en eskorte til Bender med klar beskjed om at alt skulle skje med det gode. Men sånn gikk det ikke. Karl satte seg til motverge og ville ikke være med, og det ble et skikkelig rabalder, med skudd og sabelbruk. Karl fikk sneiet et kulespor ved et øyenbryn og mistet en øreflipp, og grep en sabel med den ene handa midt på klingen så blodet skvatt der og. I tillegg slo han opp fotskaden sin. Karl & Co ble jo til slutt overmannet. Det sies at de først fikk tak i Karl da han snublet i sporene sine. Dette skjedde 12. februar 1713.
Episoden har svenskene senere omtalt som «Kalibaliken i Bender». Kalibalik er et tyrkisk ord som betyr sammenstimling, men er gått inn i det svenske språk for oppstyr/tumulter. Kalibaliken har gitt

inspirasjon til flere filmer, revyinnslag og teaterforestillinger. Karl XII selv omtalte tumultene tørt som: «Till skämt var det för mycket, men till alvar för litet»

23. *I hvilket verk sier Trumpeterstråle disse ordene: «Gå på! Jeg finne skal i Bender de verdenskjente sporespenner!»*

Karl XII, som nå var i elendig forfatning, og hans menn ble ført til et sted nordøst i dagens Hellas og ble der om lag et år for å komme seg igjen. Omsider fikk han eskorte av Ahmed hjemover, i alt et følge på rundt 1500 personer.
Men Karl stakk av fra følget, først sammen med 24 andre, så to andre og til slutt bare en til. Han reiste incognito og kalte seg «kaptein Peter Frisk» De red stort sett hele tiden og nådde Strahlsund i svensk Pommern (dagens Nordtyskland) 11. november 1715. Det ble i alt 2175 km på 14 dager, dvs. noe over 15 mil pr dag. Resten av følget ankom Pommern først fire måneder senere. Det er sagt at alle(?) tyrkerne i det store følget ble igjen i Sverige og fikk tildelt samme svenske etternavn.
Strahlsund var truet og Karl kom seg over til Sverige i en seilbåt i desember 1715, bare dager før Strahlsund falt. Han oppholdt seg først i Ystad en kort stund før han opprettet hovedkvarter i Lund. Både han selv og Sverige var svekket. Alle baltiske og tyske besittelser var tapt.
Karl håpet nok nå på en ærefull fred, men gikk straks i gang med å forberede nye kriger. Han håpet kanskje å få et bedre utgangspunkt i eventuelle fredsforhandlinger. Ved årsskiftet 1715/16 hadde han på mirakuløst vis rundt 40 000(?) soldater på plass. I mellomtiden hadde den russiske tsaren og danskenes Frederik IV blitt uvenner. Karl XII klarte da å gjøre en avtale (av alle) med tsaren, om hjelp til å ta Danmark. I januar 1716 var Karl klar til å gå over sjøisen i Kattegat for å ta København, slik hans bestefar hadde gjort vel seksti år tidligere (i «Tåget över Bält»). Men det kom mildvær, og en storm 6. februar brøt opp isen. Dermed måtte han finne på noe annet. Han kunne ikke godt ta sjøveien, for danskene var farligere til sjøs enn til lands.

24. *To nordmenn utmerket seg spesielt i den store nordiske krigs sjøstrider mellom Danmark- Norge og Sverige. Tordenskiold var den ene, hvem var den andre?*

Nå begynner vi å nærme oss
Karl gikk mot Norge. Framrykningen startet 7. mars 1716 med i alt 7000 mann. Det skjedde i en knipetangsmanøver, med en enhet på 4000 mann ledet av generalløytnant Mörner, mot Moss, og en enhet på 3000 mann ledet av Karl XII selv, lenger nord gjennom Värmland. Begge enhetene møtte motstand.
Hva hadde så Norge av styrker å verge seg med? Vi har nevnt at Christan IV hadde etablert en egen norsk hær i 1628. Denne var basert på samme prinsipp som vikingenes leidanger, nå med en såkalt legdsinndeling, hvor gårder i en legd (først 4, så 3 og så to, og til og med bare én) hadde plikt til å stille med en soldat. Det ble ikke så mye fres i det før stattholderen til Christian IV, Hannibal Sehested tok fatt i det på 1640-tallet. Det fungerte, men det var ikke populært, og etter hvert ble det også slik at legdene kunne betale seg ut av plikten i stedet for å stille med mannskap. Systemet var således utsatt for forvitring.

Baron Løvendal ble i 1710 oppnevnt som øverstbefalende general og generaldirektør over siviletaten i Norge. Han var sønn av Ulrik Chr. Gyldenløve (som var halvbror til Frederik IV), og en handlekraftig fyr. Det er sagt at han for egen regning bygget og utstyrte skipet som fikk hans navn: «Løvendahls Galley», som Peter Wessel fikk kommandoen over. Det gikk for å være det hurtigste skipet i Østersjøen, nest etter svenske «Vita Örn». Sistnevnte ble likevel overmannet og tatt som prise av Løvendahls Galley i 1715. Vita Ørn er sagt å være forløperen til «den sanne fregatt». Etterpå kom skipet under Peter Wessels kommando med det danske navnet «Hvide Ørn».

Løvendahls oppdrag var å forsterke den militære og sivile administrasjonen og etablere en norsk armé som skulle gjenerobre Båhuslen. I august 1711 marsjerte da også en relativt stor norsk styrke inn i Båhuslen. Det raknet imidlertid, kanskje særlig fordi de ikke fikk den sjøstøtten de var lovet, og måtte returnere. Samme år ble København rammet av en forferdelig pest som raderte ut om lag en tredel av byens befolkning.
Kanskje særlig dette siste ble avgjørende for at Løvendahl og de norske styrkene ble omdirigert til andre oppgaver. Løvendahl ble erstattet med den mer tilbakelente Caspar Herman Hausmann som ansvarshavende for forsvaret av Norge. Som igjen ble erstattet med Friherre Erhard Wedel Jarlsberg som øverste sjef. I 1716 vikarierte generalløytnant Barthold Heinrich von Lûtzow først ett år som sjef i Jarlsbergs fravær. Deretter var Lûtzow tilbake som sjef for «Smålenenes kanton», før han igjen ble Norges forsvarssjef en stakket stund fra 30. mai 1718, og pensjonist et drøyt år senere.

Lûtzow hadde vanskelige arbeidsforhold. Av de norske styrkene sto om lag 4500 mann i Danmark og 10 000(?) i Norge. Styrkene befant seg imidlertid litt her og der. Ingen enkelt enhet talte over 2000 mann, og var av varierende kvalitet. Det var mange kokker og mye søl i ledelsen. Lützow selv ble skyflet fram og tilbake og det var stadig innblanding fra København. Allerede Haussmann hadde informasjon om Karl XIIs planer om å innta Norge, og la en forsvarsplan, som Lützow bygget videre på. Frederik IV ble også varslet. Det er uklart hvor alvorlig kongen tok dette, men han hadde allerede 24 februar (samme dag som Peter Wessel ble adlet og fikk sitt mer berømte tillegg til navnet sitt) gitt Tordenskiold ordre om å klargjøre Hvide Ørn for mulige oppdrag i norske farvann, og han sendte et brev 14. mars til Norge hvor han lovet assistanse. Det er uansett åpenbart at det hadde skjedd forberedelser i Norge, og det er liten tvil om at Karl XII hadde undervurdert nordmennenes motstandsevne grovt da han kom. Dessuten gjorde nordmennene ofte som Cassius Clay rundt 250 år senere: «Float like a butterfly, sting like a bee».

Karl XIIs nordlige angrep møtte motstand ved trefningen i Høland 9. mars 1716, da oberst Kruse gikk til angrep. Resultatet ble 28 «døde og bleserede Officerer og Gemene» på svensk side, og om lag det samme på norsk. Kruse ble tatt til fange, men utvekslet mot en svensk fange etter snaut et halvt år. Året etter ble Kruse stilt for krigsrett for å ha forsømt sine plikter og dømt til en bot. Dommen ble imidlertid opphevet om lag fem måneder senere, og Kruses ære var gjenopprettet.
Men svenskene ble heftet, også av uvær. Det ga Lützov tid til å omorganisere seg i to viktige skanser ved Gjelleråsen og Bakåsen. Han hadde da hovedstyrken sin her. Karl XII angrep Bakåsen skanse 14. mars, men ble slått tilbake. Han valgte derfor å forsøke en annen rute, og bega seg sydover mot Hølen, en mils vei nord for Moss.

Karl XII skjønte at han ville trenge kraftigere skyts og sendte 19. mars ordre til Göteborg om å sende tungt artilleri sjøveien til Fredrikssten. Den svenske generalen Ascheberg og hans styrke på 700 mann hadde ansvaret for å sikre forbindelse mellom Göteborg og Christiania, og startet med forberedelser for og å legge en flytebro over Svinesund.

Mörners styrke (4000 mann) gikk forbi festningsbyene Fredrikshald (Halden) og Fredrikstad og rett mot Moss, som i første omgang ble inntatt relativt lett 17. mars. Svenskene opprettet et depot her og fylte det opp med «kontribusjon» fra området, men også med en del eget materiell. Mörner satte igjen en vaktstyrke og dro 19. mars videre til Hølen for å forenes med Karl XII. Den 26. mars kom imidlertid nordmennene tilbake med mannskap fra Fredrikstad festning, Smålenenes infanteriregiment og styrker landsatt fra sjøsiden. Svenskene ble jaget, drept eller tatt til fange. Det nyopprettede svenske forsyningslageret i Moss, ble ødelagt. Tre dager senere kom svenskene igjen med større styrker og inntok byen på nytt. Men da var skaden skjedd, både nordmennene og depotet var borte.

Fra Hølen gikk en samlet svensk styrke (nå om lag 8000 mann?) nordover. Da Karl ble kjent med forhugninger og motstand på veien, gikk han ned på isen ved Bunnefjorden. Styrken ble beskutt fra Akershus da den nærmet seg Christiania, og gikk etter hvert i land ved Bygdøy. Svenskene inntok byen 22. mars 1716. Akershus festning holdt imidlertid stand, og fungerte greit. Den norske hovedstyrken (samlet ca 3000 mann?) under von Lützow hadde da trukket seg tilbake til Gjellebekk skanse i Lier.

Karl XII sendte så tidlig som 23. mars en «voldelig» rekognoseringsavdeling på 600 dragoner under ledelse av oberst Løwenstierna mot Gjellebekk, men mistet 19 mann og flere hester da de ble beskutt av en norsk skiløpertropp på 70 mann. Karl valgte å ta stilling ved Ravnsborg i Asker for å kunne holde øye med Gjellebekk og kreve inn kontribusjon fra omliggende distrikter.

25. *Hva er «kontribusjon»*?

Karl hadde liten lyst til å gå rett mot Gjellebekk, og forsøkte seg derfor igjen med knipetang. 26. mars 1716 sendte svenskene 5-600 dragoner under ledelse av oberst grev Axel Løven, fra Oslo mot Hadeland og videre mot Ringerike for å komme rundt og angripe Gjellebekk derfra i tillegg til et hovedangrep fra andre kanten.

26. *Hva er en dragon?*

Slottsloven på Akershus, som var en kommisjon opprettet av Frederik IV «ved plakat av 16. februar 1704» hadde i mandat å fungere i stattholderens sted. Slottsloven forsto at Gjellebekk ville trenge bistand og sendte 25. mars ut en ordre til fogdene (kombinert politi- og skattemyndighet i distriktene) i Ringerike, Hallingdal og Valdres om å utstyre bøndene med våpen og å innta stillinger på Krokskogen for å stikke kjepper i hjulene for svenskene på vei mot Gjellebekk.
Valdres var på denne tiden en del av Hadeland og Valdres fogderi, og omfattet også Land og Toten. Johan Nernst, som bodde på Toten, var fogd her fra 1693 til sin død i 1724. Det er intet som tyder på at Slottsloven var oppmerksom på den svenske styrken som la i vei mot Hadeland dagen etter, og det hadde nok uansett vært for sent. Når det gjaldt stillingene på Krokskogen, var spesielt Nordkleiva (ikke så langt fra Kronprinsens utsikt) nevnt. (Dette skal vi komme tilbake til)

27. *Hvilken funksjon hadde stattholderen?*

Natten fra 26. til 27. mars overnattet de svenske dragonene ved Hakadal Verk. Verket var da eiet av den svenske familien Robsahm, og danske Søren Løchstør var en fullmektig der. Løchstør var prokurator og en litt tvilsom type som nettopp hedde mistet bevillingen som prokurator for tredje gang pga. «usømmelig prosedyre». Han var også en «lidderlig kumpan», og at han var glad i unge jenter indikeres også ved at han vel 47 år gammel giftet seg med verkseierens yngste datter Else da hun var maksimalt 17 år gammel.
Men han kunne fransk og overhørte svenske offiserer og befal snakke på fransk om planene for felttoget, nemlig å angripe Gjellebekk skanse fra motsatt side av det den svenske hovedstyrken skulle gjøre.

Løchstør skrev et brev stilet til kommandanten på Gjellebekk og sendte ut «bygdens beste skiløper» rundt kl 9 på morgenen 27. mars. Det var en seig tur, for grenaderen, som han siden er blitt kalt, brukte 27 timer på de ca. sju milene til Gjellebekk. Men han kom fram og fikk levert brevet og dermed varslet kommandanten, som ganske umiddelbart sendte en styrke nordover i retning Ringerike. Denne styrken var trolig Søndenfjeldske Dragonregiment under ledelse av oberst Øtken. Det vites ikke hvem grenaderen var, men det finnes et godt tips, nemlig yngste sønn til verkseier Laurits Robsahm. Engelhardt, som han het, hadde gått i prokuratorlære hos Søren Løchstør og fikk

bevilling allerede før fylte tjue år, og han var god til å gå på ski. Også denne turen har gitt navn til et større skirenn, nemlig «Grenaderløpet».

Svenskene brøt leir tidlig på morgenen 27. mars, og bega seg nordover. Ved Runddelen like nord for Harestua ventet Gregers Granvolden med sine seksti bønder av Hadeland. De hadde valgt et trangt og bratt pass, med skog på hver side og en myrlendt og uveisom dalbunn, uveisom også pga. av snøen. I tillegg hadde hadelendingene laget en forhugning (dvs. veltet nedhugne trær) i veien for svenskene. Svenskene måtte base i snøen det meste av dagen før de kom videre, med et (antatt) tap på sju døde og 18 sårede. Nordmennene hadde 4 falne. Det var Torstein Ohren, Per Kjørven og Ola Råstad fra Lunner og Hans Askim fra Tingelstad. Vi vet ikke mye om hvem som deltok på norsk side foruten de falne og Gregers Granavolden selv. Men vi vet om en, og han var fra Harestua, nemlig Gudbrand Hanakne. Om han står det å lese i minestrialboka for Jevnaker at han var på nippet til å bli skutt av en svenske, men lykken sto han bi, for: «Oi, det klikket for meg» sa svensken. «Det klikker ikke for meg» sa Gudbrand og skaut svensken. Han brukte nok bjønnebørsa si, som fortsatt befinner seg på Hanakne gård. Han sies å ha skutt i alt 101 bjørner, i tillegg til talløse ulver og minst en svenske. I 1730 fikk Gudbrand påskjønnelse fra selveste kongen. Det året la han ned hele 13 bjørner.

Det store spørsmålet er hvordan Gregers og hans bønder av Hadeland kunne befinne seg på rett sted og rett tid til å ta imot svenskene da de kom? Aksel Helmen, som har skrevet mye lokalhistorie om Hadeland, mente sokneprest Anders Hammer på Gran hadde fått melding «og lot vardene tenne og bustikken gå fra gård til gård, at alle våpenføre menn hadde å møte for å sinke svenskenes framrykning så mye som mulig». Men hvem skulle kunne ha meldt dette i tide for at mannskapet kunne stille i tide og fått på plass forhugningene i tide? Vi har allerede vært inne på at meldingen neppe kom fra Slottsloven. Det utelukker selvsagt ikke at melding kom fra annet hold, men det er så vanskelig å få tidsskjemaet til å gå opp, at det er mest sannsynlig at Gregers og kompani var på plass av andre grunner. Jeg mener det er grunn til å tro at Gregers Granavolden og Anders Hammer var kjent med at svenskene var på hærtog i Norge. Så har de sett en videre innmarsj innover i landet, som for eksempel mot Hadeland, som et realistisk scenario, og handlet ut fra det. For de måtte jo ha startet forberedelsene en god stund før svenskene dro fra Oslo.

Presten Anders Hammer på Gran var rullefører for mobilisering etter legdsystemet og han hadde noen hundre på lista si; 200 er nevnt, 300 er nevnt. Da er det også et spørsmål om hvorfor de ikke var flere enn 60? Det kan være så enkelt at det i dette tilfelle dreide seg om en frivillig milits. Det kan være at det var så mange som Hammer rakk å varsle, men det kan jo også være, som er blitt sagt, at «halvparten satt på Liæker og drakk».

Anders Hammer var faren til Hadelands store sønn Christopher Blix Hammer, som var generalkonduktør, virkelig justisråd og virkelig kanseliråd, jurist, botaniker og matematiker. Gregers Pedersen Granavolden var født i 1667. I 1702 kjøpte han Granavolden og overtok gjestgiveriet der samme år. Faren hadde vært dragonunderoffiser, og nevøen var kaptein ved det Akershusiske regiment. Aksel Helmen omtaler Gregers som en framstående mann. Han ble utnevnt til lensmann i 1716 - kanskje som påskjønnelse for innsatsen på Harestuskogen - og fungerte som det til 1738.

28. *Hvilke polvarer kan forbindes med Christopher Hammer?*
29. *Hvor endte Christopher Hammers boksamling (4000 bind pluss noen artefakter) etter hans død?*

Etter bataljen på Rundelen rakk svenskene ikke lenger enn til litt over Gruatoppen den dagen. De kamperte neste natt på og i nærheten av Haakenstadgårdene i Nordre Oppdalen i Lunner. Svenskene var så grinete for at nordmennene hadde vært frekke nok til å angripe dem, at de brukte mye av neste dag på Hadeland til å herje og brenne og stjele hester og mat og kanskje det som verre

var. Svenskene nådde Norderhov på kvelden 28. mars og slo leir på prestegården og gårdene omkring, natten til 29. mars.

Nå er det at Anna Colbjørnsdatter på prestegården trer inn i historien. Tradisjonen forteller at Anna, som også drev et brenneri, trakterte Løwen og hans offiserer med mat og skjenket dem etter sigende så det holdt. Det kan også meget vel ha hendt at soldatene nøt medbragt. De lot neppe brennevinskaggene stå igjen under røvertoktet på Hadeland på vei mot Norderhov.

I mellomtida hadde en rytteravdeling på 150 mann fra Gjellebekk (en fortropp) nådd fram til Steinsfjorden, ikke langt fra prestegården. Derfra sendte de ut to kjentmenn (dragon Poul Putten og offiser Thor Hovland) i retning Norderhov for å rekognosere. Det sies at Anna Kolbjørnsdatter sendte bud andre veien om hvor svenskene lå.

Fortroppen ventet ikke på hovedstyrken fra Gjellebekk, men angrep midt på natten (til 29. mars) og stormet på og skapte full forvirring i den svenske leiren, de skjøt og stakk ned både hester og soldater. Etter hvert kom også hovedstyrken, og svenskene hadde ingen sjanse. Offiserene, som sov inne, ble tatt til fange i bare makkoen. Oberst Løwen hadde visstnok forsøkt å forskanse seg inne og ropt at han «heller ville dø her enn å bli hengt i Sverige».
Det er flere versjoner av hvor oberst Løwen havnet; Festningen Fleckerø og Bergenhus festning er nevnt, men mest trolig havnet han på Christiansholm festning i Kristiansand, hvor han ble sluppet løs etter tre år i en fangeutveksling med Sverige. Hvor det ble av resten av svenskene sier soga lite om. Noen ble drept, noen såret og/eller tatt til fange under trefningen. Resten forsøkte vel å ta seg tilbake til Christiania på egen hånd, og en del av disse ble nok også drept eller frøs i hjel underveis.

Det skjedde også noe i sørøst. Norske soldater på streiftog oppdaget i månedsskiftet mars/april general Aschebergs arbeid med flytebroen over Svinesund, og ødela en del materiell der. To frivillige Colbjørnsenkompanier fra Halden (de samme?) fortsatte å plage de svenske forsyningslinjene langs Iddefjorden og Svinesund.

De svenske styrkene som lå ved Ravnsborg i Asker, gjorde 15. april et nytt fremstøt mot Gjellebekk, denne gangen over Krokskogen mot Sundvollen. De ble stanset ved Nordkleiva av et sterkt forsvar av bønder og soldater. Dette var trolig i hovedsak folk som ble mobilisert ved ordren fra Slottsloven 25.mars. Det er snakk om bønder samlet av fogd Lars Michelsen i Ringerike og Hallingdal, og et Valdreskompani på 150 mann under ledelse av A. J. Coucheron. Det er imidlertid intet som tyder på at Gregers Granavolden og hans bønder var med. Det ser ut til at svenskene angrep med opp tusen mann under ledelse av oberst von Schlippenbach og major Nieroth. Resultatet ble at svenskene mistet omlag en fjerdedel av sin styrke, mens det på norsk side var helt minimale tap.
Det ble med dette forsøket. Kanskje fordi svenskene ble fintet ut av Kari Hiran, som ble oppfordret til å la seg ta til fange og under press lekke gale opplysninger om styrken ved Nordkleiva, nemlig at den skulle telle rundt tusen mann (dvs. kanskje rundt tre ganger flere enn sannheten). Det står en stein til minne om Kari ikke langt fra Benteplassen, som hun og mannen Bent Finne bodde på. Bent var for øvrig speider for nordmennene.

Svenskene hadde betydelige problemer med forsyningene. Situasjonen for nordmennene var mye bedre, med generelt kortere linjer og lokal bistand, som for eksempel «Provideringskommisjonen» i Drammen hvor fire private handelsmenn sørget for forsyninger til Gjellebekk.

Tordenskiolds første oppdrag i norske farvann etter ordren om å klargjøre «Hvide Ørn», var trolig at han sent i mars satte i land en del høyere danske offiserer i Holmestrand. Om lag samtidig hadde hans sjef, (vise?)admiral Gabel, fått oppdrag å bistå det norske forsvaret med 4000(?) mann, samt støtte fra

sjøen. Tordenskiold sluttet seg til Gabels styrke etter endt oppdrag i Holmestrand, kanskje likevel først etter å ha forsøkt å få has på en svensk forsyningstransport.

Under et viktig krigsråd på Gjellebekk hadde den norske kommandoen (trolig forsterket med de danske offiserene som Tordenskiold kom med) bestemt seg for å avskjære svenskenes tilbaketog fra Norge, i første rekke ved å angripe svenskenes stillinger og kommunikasjons-linjer sørøst for Christiania. Det var opptakten til det andre slaget i Moss. Oberst Vincent Budde hadde hovedansvaret med 1000 man. Gabel støttet fra sjøsiden og satte i land en sikringsavdeling på rundt 560 mann på Kambo under ledelse av oberstløytnant Huitfeldt. Denne enheten ble angrepet av en svensk dragonstyrke på omtrent samme størrelse, men general Delvig, som ledet den svenske styrken, ombestemte seg og tok en omvei sørover.
Slaget sto den 23. april. Etter harde kamper ble svenskene knust. Den svenske obersten Melcher Falchenberg, fikk tilbud om «Quarteer» (dvs å overgi seg), men sies å ha hatt samme kommentar som oberst Løwen sies å ha hatt på Norderhov, «heller dø i kamp her enn bli hengt i Sverige». Han ble imidlertid dødelig såret, og kastet inn håndkleet. Ca 100 svensker måtte late livet og 522 ble tatt til fange. De norske tapene var mindre, 30 døde og 89 sårede.

24. april red en styrke med dragoner fra Gjellebekk for å jage svenskene bort fra Ravensborg. Svenskene trakk seg tilbake.

Natten til 30. april startet Karl XII tilbaketoget til Sverige. Han var kanskje heldig som ikke ble fullstendig knust på vei tilbake, men kom seg helskinnet over Glomma ved Onstadsund. Likevel, han ga seg ikke på harde møkka. I midten av mai hadde han samlet sine styrker nord for Fredrikshald etter å ha herjet i distriktet noen tid. Natten til 4. juli går Karl mot Fredrikshald og inntar byen etter harde kamper. De norske styrkene søkte tilflukt i Fredriksten festning, og svenskene ble utsatt for intens ild herfra. Enden på visa var at byens borgere selv satte fyr på byen, og rundt 500 svensker måtte late livet.

Karl XII ventet betydelige mengder forsyninger sjøveien fra Göteborg inn i Dynekilen. Frakten av disse forsyningene hadde startet så tidlig som 15. april fra Göteborg under ledelse av Olof Strömstierna med en flåte grunne fartøyer som kunne gå innaskjærs. Tordenskiold fikk ferten av denne transporten etter å ha vært i Holmestrand(?). Han gikk til angrep, men transporten snudde og kunne ikke forfølges. «Hvide Ørn» fikk imidlertid to grunnskudd i trefningen.

Svenskenes flytebru over Svinesund var ferdig om lag midt i mai. Det ble fra dansk/norsk side sett som viktig at denne ble ødelagt, ikke bare for å bryte forbindelsen, men også for å åpne for skipstrafikk. En stykkpram (et flåtebatteri med seks kanoner) ble bygget for anledningen. Den 2. juni ble det signalisert med to skudd fra Fredriksten festning at angrepet skulle starte. Det skjedde med artilleriprammen og fregatten «Den Kronede Rose». Det var vindstille og Den Kronede Rose måtte slepes. Tauene røyk og fregatten kom ut av styring. Det endte med nederlag for de dansk/norske angriperne. Nederlaget ble forverret ved at Løytnant Günther måtte kapitulere og oppgi Sponviken fort, noe som senere medførte krigsrett og avskjed i unåde for Günther.

Neste runde ga imidlertid full seier andre veien. I juli eskorterte Tordenskiold en flåtestyrke på vei fra København til Larkollen. Underveis blir han kjent med at svenskenes beleiringsartilleri var underveis mot Halden, og at skipene lå i Dynekilen. Peter Wessel Tordenskjold hadde nå også skip som kunne gå innaskjærs (to stykkprammer, to fregatter og tre galeier). Tordenskiold angrep uten å vente på klarsignal fra Gabel, og knuste svenskene.

Tordenskiolds videre skjebne ble preget av både nedturer og oppturer, men endte med at han mistet livet i en duell 12. november 1720. Banemannen var en tidligere oberst i den svenske hær, den

baltiske adelsmannen Axel Staël von Holstein, som Tordenskiold hadde banket opp etter en krangel. Tordenskiolds sekundant var baron von Münchhausen (faren til han som berettet så mange historier om egne spennende opplevelser). Motstanderens sekundant var en svensk oberst.

Dynekil ble kroken på døra for Karl XIIs første attakk på Norge. Ikke desto mindre forsøkte Karl XII seg igjen to år senere. I 1718 kom hans andre attakk på Norge, og han går på snørra på nytt. Igjen kom angrepet todelt. Karl XII ledet selv en avdeling i sør, med et angrep mot Fredriksten festning i Halden (Fredrikshald). General Carl Gustav Armfeldt angrep Trøndelag med seks tusen mann.
Svenskene fikk problemer i Halden. Nordmennene hadde i bokstavelig forstand overtaket. De sto oppe på festningen og skjøt ned mot angriperne. Svenskene begynte da å grave skyttergraver nede på festningsvollen og oppover mot murverket. De grov om natta, med litt lys så de skulle se hva de holdt på med. Resultatet er at det gikk med noen svenske soldater hver natt. Det skulle ikke mer til enn et glimt av en bevegelse, før det kom skudd fra oven. Karl XII var ute for å inspisere skyttergravene mellom klokka åtte og ni (ti og elleve?) om kvelden 11. desember 1718 og ble truffet i tinningen av ei kule (eller et prosjektil). Det ble etter noen opplysninger skutt ufattelige mange salver både av kuler og av kardesker (datidens klasebomber), fra geværer og kanoner, både fra Fredriksten og fra sidefortet Overhenget.
Mange spekulasjoner og konspirasjonsteorier har framkommet omkring hvem som drepte Karl XII. Det kan ha vært flere som begynte å bli lei av han. Graven hans har vært åpnet mange ganger for å studere kulehullet i hodet til Karl XII, for om mulig å få svar på dette spørsmålet. I senere tid bl.a. annet med bruk av laserutstyr. Det er nok mest sannsynlig en norsk kule som måtte til for å ta ned den sagnomsuste svensken. Det endelige svaret kommer kanskje aldri, og det kan være like greit. For å si det med guidene på Fredriksten; «vi lever godt av å holde Karl XIIs død i live».

På en hjemmeside berettes om en av mytene om Karl XIIs død. I bygda Myking i Lindås kommune i Hordaland finnes en bauta med innskriften: «BANEMANN ÅT KARL-XII». Den er reist over Jo på Vedlo, én av femten vestlendinger fra Nordhordlandske 1. reservekompani, som deltok på Fredriksten festning. Hjemmesiden beretter også om vitnesutsagn fra svensk side. Kongen skulle tross advarsler ha stukket hodet opp fra skyttergraven da han ble truffet. Han siste ord skal vært: «Vær ikke redde». Vitnet skal videre ha sagt at «Lyden av kula gjennom hodet hørtes ut som når en slår to fingre mot håndflata. Eller kaster en stein hardt ned i gjørma».

30. *Hvordan kan det ha seg at vi daterer Karl XIIs død til 11. des 1716 og svenskene setter datoen til 30. nov samme år?*
31. *Hvilken teori om hvem som drepte Karl ble lansert i serien «Brødrene Dal og Karl XIIs gamasjer»?*
32. *En teori som verserer er at den skyldige var oberst Sicre, som ble sagt å stå ved siden av Karl da han ble skutt. Hvilken forbindelse er det mellom Tordenskiold og oberst Sicre?*

Temmelig umiddelbart etter Karls død (noe usikkert fordi dødsfallet muligens ble holdt skjult noen tid) ble alle svenske tropper i Norge beordret å trekke seg tilbake.

Det er usikkert hvilken informasjon som nådde Carl Gustav Armfeldt i Trøndelag, og når den kom. En opplysning tyder på at han fikk melding allerede fem dager etter at Karl ble skutt. Det ser likevel ut til at tilbaketrekningsordren først nådde fram 7. januar 1719.

Armfeldt sto da med sine 6000 svenske soldater i Haltdalen i Gauldal. Han tok snareste veien over fjellet til Tydalen og deretter over Tydalsfjellet til Åre i Jemtland. Denne turen, kalt «Karolinernes dødsmarsj» endte i forferdelse. Det ble en tur i et voldsomt uvær, og da de siste kom ned til Åre 16. januar lå det igjen over tre tusen døde i fjellet, åtte hundre døde senere av skader og utmattelse, og ytterligere åtte hundre ble invalidisert for resten av livet. Det var sluttstreken for Sverigeveldet.

Etterord

Vi har tidligere vist til støtta som ble satt opp ved Rundelen for å minnes trefningen i mars 1716 og Gregers Granavolden og hans 60 bønder av Hadeland. Den ble reist i 1960, 250 år etter kampene og sto nærmest i grøftekanten langs gamle riksvei 4, uten noen brukbar mulighet for stoppe med bil, men bra nok i 1916. I 1966 ble det reist en minnestein over kampene i området her i 1940, på et lite grøntområde ved veien noen hundre meter lengre nord, hvor det også ble laget en parkeringslomme. Kronprins Harald avduket denne steinen. I 1978 ble minnesteinen over Gregers Granavolden og hans 60 bønder flyttet opp til den samme plassen.

Lærer Leif Hofland, som «var Harestua skole» gjennom mange tiår, holdt en vakker 17. mai-tale ved bautaene i 1979. I etterkant av den talen reflekterte han i en nedtegnelse:

«Når vi samles 17. mai for å bekranse bautaene ved Rundelen, er det ikke alltid vi tenker på at vi står i potetåkeren til Halvor Toppen, «Kørjbinderen». Jo, dette er virkelig en gammel rydningsplass, og Halvor, som bodde i den vesle stua her mesteparten av sitt liv, drev det nå vel helt bortglemte håndverk å flette korger av forskjellig slag. … Halvor døde 21. august 1926 og ligger begravet i Grua kirke…. Men vi er også her midt i kampområdet …. Når vi minnes våre helter fra krigens dager, var det kanskje en tanke å minnes også denne godmodige fredens og arbeidets helt Halvor «Kørjbinder», som hadde sitt hjem nettopp her.»

(PS. Denne sammenstillingen bygger i stor grad på materiale som ligger på nettet. Det er et lappeteppe, hvor ikke alle opplysninger stemmer overens. Noe rusk kan ikke unngås. Kanskje særlig synes tall om mannskapsstørrelse å variere.)

Gregersstua på Granavollen